

УДК 4Т
ББК 81.2Т

ВИЖАГИҶОИ ГРАММАТИКИИ
ҶОНИШИНҶОИ ШАХСӢ ДАР
«ТӢҲФАТ-УЛ-ХОНӢ»-И
МУҲАММАДВАҶОИ КАРМИНАГӢ

Ашрапов Баҳодурҷон Пулотович,
муҳаррири адабии маҷаллаи илмӣ-назариявии
«Ахбори ДДҲБСТ»-и Донишгоҳи давлатии
ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон
(Тоҷикистон, Хучанд)

ГРАММАТИЧЕСКИЕ
ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНЫХ
МЕСТОИМЕНИЙ В «ТУХФАТ-УЛ-
ХОНИ» МУХАММАДА ВАҶАИ
КАРМИНАГИ

Ашрапов Баҳодурҷон Пулотович,
литературный редактор научно-
теоретического журнала «Вестник
ТГУПБП» Таджикского государственного
университета права, бизнеса и политики
(Таджикистан, Худжанд)

GRAMMATICAL PECULIARITIES
OF PERSONAL PRONOUNS IN
«TUFAT-UL-KHONI» BY
MUHAMMADVAFOI KARMINAGI

Ashrapov Bahodurjon Pulotovich,
literary editor of scientific-theoretical journal
“Bulletin of TSUBLP” under the Tajik State
University of Law, Business and Politics
(Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: bahodur.ashrapov@mail.ru

Ключевые слова: «Тухфат-ул-хони» Мухаммада Важаи Карминаги, личные местоимения, первое лицо единственного числа, грамматические особенности, таджикский литературный язык, научно-историческое произведение

Статья посвящена анализу грамматических особенностей личных местоимений в произведении Мухаммада Важаи Карминаги «Тухфат-ул-хони». Статья, связанная с изучением языка данного исторического источника, является одной из первых подобных научных работ в области таджикской лингвистики. «Тухфат-ул-хони» освещает целую эпоху из истории мангитской династии. Отмечены следующие особенности в использовании местоимений. Карминаги в большинстве случаев заменял местоимение первого лица единственного числа *ман* следующими словами: **банда**, **муҳаққар**, **камина**, которые являются синонимами. В исследуемом произведении местоимение «**ман**» встречается только один раз.

Делается попытка путём статистического метода продемонстрировать масштаб использования личных местоимений: а) местоимение первого лица единственного числа **ман** - 1 раз; местоимение первого лица множественного числа **мо** - 35 раз; б) местоимение второго лица единственного числа **ту** - 3 раза; местоимение второго лица множественного числа **шумо** - 4 раза, в) местоимение третьего лица единственного числа **вай** - 4 раза; его вариант **ӯ** - 901 раз; местоимение третьего лица множественного числа **онон** - 1 раз, его варианты **онҳо** - 33 раза, **эшон** - 327 раз. В ходе исследования выявлено, что применение местоимения третьего лица единственного числа **вай**, **ӯ** в большинстве случаев характерно для неодушевленных существительных, однако данная грамматическая особенность нехарактерна для современного таджикского языка, за исключением некоторых говоров.

На основании результатов анализа использования личных местоимений в произведении Мухаммада Вафаи Карминаги «Тухфат-ул-хони» можно сделать вывод, что применение в нём данных местоимений не всегда соответствует лингвистическим нормам современного таджикского языка.

Key words: «*Tuhfat-ul-khoni*» (*Donation of Khoni*) by *Muhammadvafoi Karminagi*, personal pronoun, first person singular, grammatical peculiarities, Tajik literary language, historic-scientific work

The article dwells on the analysis of grammatical peculiarities of personal pronouns in the work «*Tuhfat-ul-khoni*» by *Muhammadvafoi Karminagi*. The author notes that the study of the language of the historic material in question is one of the first scientific works in the field of Tajik philology. Proceeding from the information relating to M. Karminagi, one can assert that «*Tuhfat-ul-khoni*» includes different historic events of **Manghty**'s state. M. Karminagi out of the number of words illustrated more frequently replaced the following ones: **banda - slave, muhaqqar - poor, kamina**, instead of the first person singular **man - I**; the words enumerated served as euphemisms of high elevation. The author of the article emphasizes that personal pronoun of **man - I** occurs only once in the work explored; the fact being elicited during exploration of the text material.

The author makes an endeavour to demonstrate the usage of the personal pronoun by the ways of statistical approach which are the following ones: a) the first person singular **man - I** in 1 instance; the first person plural **mo - we** in 35 instances, b) the second person singular **tu - you** in 3 instances; the second person plural **shumo - you** in 4 instances, c) the third person singular **vay - she/he/it** in 4 instances, **Yo - he/she/it** in 901 instances; the third person plural **onon - they** in 1 instance, **onho - they** in 33 instances, **eshon - they** in 327 instances. Due to collecting examples by the ways of statistical approach in connection with the explored theme, he elicited some criteria of illustration of the third person singular pronouns of **vay - it, Yo - it**, those are used in reference to unanimated nouns; the author denotes that the above-mentioned grammatical peculiarities are not characteristic for Modern literary Tajik language; colloquial stratum being an exception.

Adducing the results of the analysis concerned with personal pronouns in *Tuhfat-ul-khoni* by *Muhammadvafoi Karminagi*, we come to the conclusion that the pronouns in question used in this literary production not always respand to linguistic norms of Modern Tajik.

Дар асари илмӣ-таърихии «Тӯҳфат-ул-хонӣ», ки мавзӯи таҳқиқи мост, ҳаводиси чилу ҳаштсоли давраи манғити Осиёи Марказӣ дар қарни XVII ва ибтидои қарни XVIII инъикос ёфтааст. «Тӯҳфат-ул-хонӣ» аз ду ҷузъ иборат мебошад. Ҷузъи якум аз ҷониби Муҳаммадвафои Карминағӣ дар соли 1158х/1745м навишта шуда, баъди вафоти Муҳаммадраҳимхон қисми сонии ин асар бо амри Муҳаммад Дониёлбӣ аз ҷониби Олимбек валади Ниёзқулибек соли 1232х/1816м ба пуррагӣ китобат гардидааст: «...ҷузъи аввал баёни воқеоти Муҳаммад Раҳимхон маа волиди бузургвори ӯ амир Муҳаммад Ҳакимбӣ атолиқ, ҷузъи сонӣ баёни аҳволи амир Муҳаммад Дониёлбӣ атолиқ маа фарзанди бархурдори ӯ амир Муҳаммад Шохмуродбӣ» [8,2].

Дар мақолаи мазкур перомуни хусусияти грамматикии ҷонишинҳои шахсии «Тӯҳфат-ул-хонӣ» баҳс меравад. Системаи ҷонишинҳои асари «Тӯҳфат-ул-хонӣ» бисёр мураккаб буда, хусусиятҳои морфологии худро дорост. Бинобар иштирокчи баъзе ҳодисаю воқеоти ҳамон давра будан муаллиф худро бо ҷонишинҳои **банда, камина, камтарин ва муҳаққар** муаррифӣ намудааст.

Маводи чамъовардаи мо ниг: [14,92; 5,58-72; 1,34-41; 2,34-35; 4,65-72; 12,169-170; 3,108] имконият медиҳад, ки ҷонишинҳои шахсии «Тӯҳфат-ул-хонӣ»-ро мухтасаран дар ҷадвали зер нишон диҳем.

<i>Шахс</i>	<i>Шумораи танҳо</i>	<i>Шумораи чамъ</i>
Шаҳси 1 мутакаллим	ман, банда, муҳаққар, камина	мо, моён
Шаҳси 2 мухотаб	ту	шумо, шумоён
Шаҳси 3 ғоиб	ӯ, вай, он	онҳо, онон, инон, эшон, эшонон

Хусусияти грамматикӣ ҷонишини шахси якуми танҳои асар дар он зоҳир мешавад, ки муаллиф гоҳ **ман** ва гоҳ калима-ҷонишинҳои **камина**, **банда** ва **муҳаққар**-ро ба вазифаи якдигар истифода намудааст. Ба ҳамин тариқ, хангоми чамъоварии мисолҳо оид ба мавзӯи таҳқиқ маълум гардид, ки ҷонишини шахсии **ман** танҳо як маротиба аз ҷониби муаллиф истифода шудааст. Сабаби ба нудрат истифодашавии ин воҳид дар он аст, ки забони «Тӯҳфат-ул-хонӣ» дарборӣ мебошад. Пайдост, ки ин аз русуми одоби дарборӣ буда, ки муаллиф худро дар аксари ҳолат бо ҷонишинҳои **камина**, **банда** ва **муҳаққар** муаррифӣ мекунад: ... баъд аз шикаст тамоми сипоҳ бар дасти вай намоем, нусрат бар аъдои дин ба номи **ман** нишинад, тааллул варзед (*овора кардан* – А.Б.) (9,25a/46). Бар замми ин ҷонишини шахсии **ман** бо дигар хусусиятҳои грамматикӣ дучор нагардид.

Ҷонишини **мо** дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

а) Ҷонишини мазкур ишорат ба шахси якуми чамъ мекунад: акнун, ки навбати интизоми қавонини он хонадон **ба мо расида**, меҳодад (9,55/105); зери боли ҳимояти **мо гузоранд** ва раёҳини омолро дар гулшани иқболи **мо ба** ниҳояти қомронӣ ва ғояти нашъунамо расонад (9,82/161, 104/205); ...**мо** аз Ҳисору Хучанд ба разму пайкор наёмадаем, бал чихати шафоати ашрори мафосиди Хузор... (9,161/320, 189/376, 200/398, 211/419, 211/420, 273/543, 234/466, 254/505).

б) Маводи чамъовардаи мо гувоҳӣ медиҳад, ки агар фикр аз ҷониби шахси якуми танҳо баён гардад, воҳиди мазкур, яъне **мо** ҳамвазифаи **ман** мешавад: Давлат девонбегиро ба сидқи маваддат ва хулуси тавият ба **мо** бозфиристанд, то ойини мувозааро ба мувосалати арҷманди ӯ зинат дода, қавли росихи давлатебӣ марҳами чароҳоти деринаи **мо** гардад ва аз дидори афозатосори ӯ **мо** ташналабон аз вучӯҳи хавотир дар ин сарчашмаи ботароват чамъияи хотир ҳосил ояд (9,145/287).

в) Шоистаи зикр аст, ки дар «Тӯҳфат-ул-хонӣ» ҷонишини шахси якуми шумораи чамъ **мо** дар бештари маворид пеш аз сифати феълӣ омада, ба ҳайси баёния қорбаст гардидааст. Гузашта аз ин, шояд дар ин ҷо фақки изофат бошад. Ҳодисаи фақки изофат бо «**мо**» дар маводи таҳқиқ ба таври васеъ истифода мешавад ва ин зерчумлаи мураккаб далели гуфтаҳои мост: байналфариқайн собит аст ва **мо** - **давлатҳохонро** нисбат ба мулозимони остони рифъатнишон ҳеҷ гуна тараддуде ва маншаъ нест ва аз вуфури алтофи ҳоконӣ **мо** - **мухлисон** низ умедворем, ярлиғи муборак дар бораи **мо умедворон** ҳар тариқае ба имзо расад (9,254/505, 43/81, 141/279, 157/312, 172/341, 241/479, 253/504).

г) Ҷонишини **мо** пеш ё баъд аз исми ҳоҷи омада, ба ҳодисае ишорат мекунад, ки ба тарафайн дахл дорад: ...пас мултамас аз ишфоқи он гузидаи халлоқ он, ки ароизи **мо** - **мардуми** соҳибтақсирро, ба самъи ризо ва қабул исғо намояд (9,211/419, 133/263, 211/419, 241/479, 135/268, 289/575); баъд аз вусул ба улусоти **мо** - **хавоҳохони** иқболи хайрмол ба ҳайати иҷтимоӣ роҷаи иттифоқ афрохта (9,253/504).

ғ) Яке аз унсурҳои грамматикӣе, ки дар ҷонишини мавриди таҳқиқ ба назар расид, ҳамроҳ омадани ҷонишини **мо** бо пасоянди **-ро** аст: шукӯҳи ҳашаматасоси шавкати ҷаҳонпаноҳи қавӣ ва заиф бо вазеъ ва шарифи вилоят **моро** ало раъй-ил-айн мушоҳид гардид (9,210/418, 211/420, 211/420, 253/503).

«Пасоянди **-ро** яке аз воситаҳои грамматикӣест, ки дар таркиб ёфтани пурқунандаи бавосита нақши муайяне мебозад. Пасоянди **-ро** бо исму ҷонишин омада, дар ифодаи объекти бавосита ёрӣ мерасонад» [10, 193]. Лозим ба қайд аст, ки дар асари мавриди мо ин ҳодиса васеъ ба назар намерасад ва **мо** ҳамагӣ чор маротиба дар ифодаи объекти бевосита ёрӣ расондани ин пасояндро дар асар мушоҳида намудем.

Дар асари «Тӯҳфат-ул-хонӣ» фақат ҷонишинҳои шахсии **ӯ**, **мо**, **онҳо ва эшон** бо ин ҳодиса дида шуд ва онҳо ҳам ба вазифаи фавқуззикр омадаанд. Ҳол он ки дар ибтидои қуруни вусто вазъият дигар буд. Масалан, дар асари «Таърихи Байҳақӣ» дар ҳамаи ҷонишинҳои шахсӣ ин ҳодиса дида мешавад ва О. Сулаймонов чунин менигорад: «Ин ҳодиса аслан дар тамоми ҷонишинҳои ин асар дида мешавад. Ҷонишинҳои шахсӣ бо пасоянди **-ро маро, туро, ӯро, вайро, онро, шуморо, моро, эшонро, бандаро** ва гайра ҳама яқоя дар асар вазифаи дар боло зикришуда ифода мекунад» [14,93].

Истифодаи ҷонишини шахсии дуҷуми танҳо «**ту**» дар асар кам ба назар мерасад. Гузашта аз ин, он боз бо дигар унсурҳои грамматикӣи наомада, ҳамагӣ 3 маротиба истифода гардидааст. Ин ҳодисаи грамматикӣи нисбат ба дигар осори пешина маҳдудтар мебошад: ..нағмаи **ту** давлати ин ҳама лоҳурқат (*мустаҳкам – Б.А.*) сари андеша бе нерӯи оқилон ҳаёл чӣ таярон намояд (*парвоз кардан – Б.А.*) (9,2); дар садади мазаррату шикасти давлати **ту** будаанд (9, 196/389); Муҳаммаддӯст ва ба ҷиҳати талаби мададу айилӣ (*вожаи туркӣ ба маънои мадад омадааст – Б.А.*) омада қалъ (*нест кардан, маҳв кардан – Б.А.*) ва қамъи (*нобуд кардан – Б.А.*) **ту** аз мурувват нест (9, 196/389).

Ҷонишинҳои шахсӣ аз рӯи ифодаи предмету шахс гурӯҳи мутақобиларо ташкил менамоянд. Дар забони адабии муосири тоҷикӣ ин маънӣ асосан дар доираи ҷонишинҳои шахсии сеҷуми танҳо дида мешавад ва ба тавассути **ӯ** ва **вай** ифода мегардад. «Ҷонишини **ӯ** бо мурури замон ҳамчун ҷонишини соф шахсӣ муқаррар гафта, нисбат ба шахс истифода мешавад» [7, 158].

Дар «Тӯҳфат-ул-хонӣ» ҷонишини шахсии сеҷуми шумораи танҳо - **вай** кам ба назар мерасад, вале бо вучуди камистеъмоӣ, ин воҳиди мазкур барои ифодаи исмҳои ҷондор бо ҳамроҳи пешоянди аслии **бар** ва исми бечон бо пешоянди **дар** истифода мешавад. Дар ин бобат **вай** ҳамагӣ 4 маротиба вохӯрд. Бино бар таъкиди Б.Шарифов дар «Бадоеъ-ул-вақоеъ» «Ҷонишинҳои **вай** ва **ӯ** ба вазифаи ҷонишини ишоратии **он** истеъмол мешаванд» [15, 54-55]. Аммо дар асари мавриди таҳқиқи мо ҷонишини **вай** дучор нагардид: Баъд аз итмоми қоидаи пурсишу навозиш амири комёб **бар вай** маҷмаи умаро ва мақдами аҳбоб абвоби суруру шодӣ кушода, чашни мулукона биёрост (9,173/344, 30/55, 25/46, 81/159).

Лозим ба таъкид аст, ки ҷонишини шахсии **вай** дар асар як маротиба ба исми бечон (ишорат ба мавзеъ) ишорат кардааст ва аз дигар унсурҳои грамматикӣи маҳрум мебошад: Мавқаби олиҷоҳӣ дар он сарзамин раҳли иқомат андохта, ба осоиши рукубу даввоб ва ороиши оромӣ хоб қиёму иқдом намуданд ва ҳар фавҷе ва ҷамоае хаймаву хиргоҳ ва чодар **дар вай** барпо карда, ба анҷоми муҳимоти сафар, касби асбоби тариқи пурхатар муқайяд шуданд (9,84/166).

Шоистваи зикр аст, ки \bar{y} яке аз ҷонишинҳои шахсии сермаҳсул дар асари «Тӯҳфат-ул-хонӣ» маҳсуб мегардад ва ягона ҷонишинест, ки бо шаклҳои **ӯро** ва **ӯст** корбааст шудааст.

Ҷонишини \bar{y} дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

а) Ишорат ба предмети ғайришаҳс мекунад ва бо ин хусусияти наҳвӣ ҷонишини мазкур хеле фаъол мебошад (барои ифодаи мавзъ): тумоноти \bar{y} (9, 29/53, 54/103), тасхири \bar{y} (9,43/82), тохту торочи \bar{y} (9,46/88), акрони \bar{y} (9,50/96), радифи \bar{y} (9,70/135, 70/136), чихоти \bar{y} (9,94/186), завқи \bar{y} (9,102/201), эҳтимоли \bar{y} (9,108/214), инҳидоми \bar{y} (9,111/220/220/220), ба хокрези \bar{y} (9,114/226, 115/227), мардуми \bar{y} (9,115/227/227/227), арбаии \bar{y} (9,115/228, 117/232, 118/233), то ба атрофу актори \bar{y} (9,119/236), эъдоми \bar{y} (9,121/240, 122/242/242/242), ба ямину ясори \bar{y} (9,122/242, 130/257, 132/262, 134/266, 142/282/282, 143/284, 158/314, 159/316, 161/319/320), навоҳии \bar{y} (9,170/338, 171/339/339/339), сокинони \bar{y} (9,176/350, 177/351, 178/353/353/353, 187/371, 189/375, 198/394, 200/398, 201/399, 204/406, 256/510, 267/531), сӯйи \bar{y} (9,38/71); бо пасванди-**ро**: хавошии \bar{y} ро (9,94/186), бурчу бораи \bar{y} ро (9,103/204, 141/279), мардуми \bar{y} ро (9,121/239), музофоти \bar{y} ро (9,156/309, 174/345/345), қалъаи расини \bar{y} ро (9,179/356, 180/357, 187/371, 216/230/230), се чихати \bar{y} ро (9,259/516, 290/577), ...амирулумарои комрон бо хокони начобатакрон ба таъмири Бухоро ва мараммати **тумоноти \bar{y}** кӯшиданд. (10,15/26, 20/35, 20/36/36); ...раъшаи (*ларза - Б.А.*) симот дар актори бинои вилояти Шаҳрисабз ва навоҳии \bar{y} афтода дилҳои қавии арбоби часорат чун минои (*лангаргоҳ, қисмати пеши кишти* – *Б.А.*) басангомада, шикастан гирифт (9,170/338); ...аз ин чихат сардорони зафаршиор пешниҳоди хотири худ ҷониби қалъаи Панҷшанберо, ки дар шарқии Хатирҷӣ масофати ду фарсахи \bar{y} воқеъ аст ва ба мутобаату расонат аз булдони мамолик мумтозу сарафроз буд, сохтанд (9,115/227). Мусаллам аст, ки « \bar{y} » хини барои ифодаи предмети бечон истифода шудани он доимо ба сифати ифодагари бавосита ё бевоситаи объект омада, дар аксари ҳол дар ҷумлаҳои аввал дар бораи он предмети бечон суҳан рафтааст.

б) Ба вазифаи **он** корбааст шудани ҷонишини шахсии \bar{y} : ...роҳбари чорҷии лашкари куффор гардида, муҳарриқи он ғияи боғия \bar{y} буд дар вақти истифои амволи мардуми ҳисор мавнӣ (*ба муқобили, зидди - Б.А.*) бо рӯйи ҷамъияти ислом бозида, корде дар шиками \bar{y} зад (9, 27/49).

в) Барои ифодаи исмҳои ғайришаҳс, масалан пул, корбааст гардидааст: ...сесада ҳазор рупияи ҷаҳнободӣ, ки ҳар яки \bar{y} ба вазни дуним мисқол зари сафед аст (9,80/158).

г) Яке аз вижаҳои грамматикӣ, ки дар ҷонишини мавриди таҳқиқ ба назар расид, ҳамроҳ омадани ҷонишини \bar{y} бо пасоянди **-ро** аст ва ин ҳодисаи грамматикӣ хеле фаровон мебошад: Хоқони комрон ба алтофи хусравона **ӯро** навозиш фармуда ба мавоиди шоҳона мустазҳар гардонид (9,234/466).

ғ) Бояд қайд кард, ки ҷонишини \bar{y} ягона ҷонишинест, ки дар асар бо бандаки хабарии **-аст** омадааст: ...улфати мазкур тарбиятёфта бархурдор ва эътимодуддавла соҳиби асрори **ӯст** бетакосулу ихмол ба сӯйи қонии иҷлол равона намояд (9,48/91, 81/160, 209/416, 242/482, 249/495).

д) Дар асари «Тӯҳфат-ул-хонӣ» ҷонишини « \bar{y} » барои таъйиди ифодаи фикр пеш аз исмҳои хос меояд. Бо ибораи дигар метавон гуфт, ки « \bar{y} » ба вазифаи баёнӣ истифода шудааст: ...бо шавкати тоза ба роҳ омада бозгашти бародари комгори соҳибзамони \bar{y} - Ёдқоштибийро, ки навбодии бӯстони давлати амири кабир буд (9,38/72, 111/219, 123/243); \bar{y} - Хизр алайҳи-с-салом (9,134/265); бародари \bar{y} - Амонбоқӣ (9,257/512).

Дар забони адабии муосири тоҷикӣ як қатор ибораҳои ҳастанд, ки шахси сеюми танҳоро ифода мекунанд: «Ибораҳои **ин шахс, он шахс, ҳамин шахс, ҳамон кас, ин одам** бо ибораҳои **ин кас** ва **он кас** муродиф мебошанд. Онҳо ҳам шахси сеюми танҳоро ифода мекунанд» [8, с.160]. Ҳангоми омӯзиши асари мавриди таҳқиқ иборати «**он шахс**» танҳо як маротиба ба ҳамин вазифа дучор гардид: **Он шахс** начоти худро дар сидк мулоҳаза карда чунон башорат дод (9,216/429).

Ю.А. Рубинчик ва Ҷон Перрӣ оид ба ҷонишини шахсии шахси сеюми шумораи чамъ **онҳо** чунин ақидаи ҳешро менигоранд: «**Ҷонишини шахсии шахси сеюми шумораи чамъ онҳо аз ишоратҷонишини он бо роҳи васлиавии суффикси -ҳо шакл гирифтааст. Воҳиди мазкур барои ифодаи ҳам исмҳои ҷондор ва ҳам бечон истифода мешавад. Ва ин ҷонишин бо ин хусусияти грамматикии хеш хеле сермаҳсул аст**» [12,171; 3,110].

Б.Шарифов чунин ақидаи ҳешро ибраз мекунанд: «**Ҷонишини онҳо хоси предмету шахс бошад, ошон танҳо ба шахс мансуб ва дар «Бадоеъ-ул-вақоеъ» ниҳоят кammaҳсул будааст. Аз ҷиҳати функсия онҳо баробар буда, ба шахси сеюми чамъ баробар хизмат мерасонанд**» [15,54-55]. Лекин дар «Тӯҳфат-ул-хонӣ» ҷонишинҳои **онҳо** ва **ошон** танҳо барои ифодаи исмҳои ҷондор корбаст гардида, тафовут танҳо дар он аст, ки доираи истемולי **онҳо** нисбат ба **ошон** васеътар мебошад. Гузашта аз ин, **онҳо** дар асар ҳамон вазифаҳоеро иҷро мекунанд, ки дар забони адабии имрӯза низ бар ӯҳда дорад. Бино бар ин, метавон гуфт, ки вазифаи **онҳо** аз гузашта то имрӯз ба тағйироти ҷиддӣ дучор нагаштааст: Боди нахват ба димоғи **онҳо** вазид ва дар мизони ҳисоб шавкати амири комёб ва ҳокони олиҷанобро чаве насанҷида (9,10/18); оташи бугзу ҳасад аз дили пуркинаи **онҳо** машғалафрӯз гардид (9,14/26, 57/110, 61/117, 106/209, 107/211, 114/225, 114/226, 117/232, 118/233, 125/248, 139/276, 141/280, 144/285, 147/292, 150/297, 162/321, 166/330, 175/347, 190/378, 198/394, 204/406).

Ҷонишинҳои **онҳо** ва **эшон** бо таркибҳои **ҳар яки** ва **аксари** омада, тобиши маъноии таъкиди ро ифода мекунанд: ...амири маъдалатоётро афъоли замима (*зишт, гунаҳкор, қорҳои бад – Б.А.*) ва авсофи қабҳои эшон аз ҳадди эътидолу ҷодаи истиқомат мутаҷовиз аст, **ҳар яки онҳо** ба баҳонаи анҷоми муҳоми валоёт ва маркази иқомати худ руҳсати инсироф ҳосил карданд (9,110/217, 157/312); ...ва бисёре аз умарову сипоҳи эшон асири панҷаи тақдир шуданд ва **аксари онҳо** дар биёбони утунат (*сероб – Б.А.*) аз ғалабаи ташнағӣ ва ҳарорат ба ҳалокат расиданд (9,13/24, 73/142, 159/315, 162/321); ...ва анбӯҳи убайду ҳашам ва гурӯҳи уммол ва муҳаррами ӯро, ки **ҳар яки эшон** дар ботини пуркинаи худ машғалаи (*қору бор, шугл, пеша – Б.А.*) бугзу адовати деринаи ин давлати сипехрманзалат доштанд... (9,98/193).

Бештарин ҳодисаи грамматикие, ки бо ҷонишини мавриди таҳқиқ ба назар расид, ҳамроҳ омадани ҷонишини **онҳо** бо пасоянди **-ро** мебошад: оташи вайронӣ зада, барнову пир ва тавилу қасири **онҳоро** ўлча ва асир месохтанд (9,27/50); ва пас аз умаро ва лашқариёни **онҳоро** ба шиканҷаи асирӣ гирифтосохт (9,9/16, 12/21/21, 27/50, 37/69, 115/227/227/277, 198/394, 202/401/401, 205/408, 230/458, 231/459, 241/480/480/480, 242/481/481, 264/525/526, 269/536).

Дар асари «Тӯҳфат-ул-хонӣ» ҷонишинҳои **онҳоро, эшонро** бо таркибҳои **яке аз, аксари ва тамоми, як каси** ва шумораи тахминии **қариб ҳафтсад каси, зиёда аз сад каси** омада, тобиши маъноии таъкиди ро ифода мекунанд: ...қариб ҳафтсад каси **онҳоро** дастгир карда бо нусрати беҳисоб ба рикоби шоҳи комёб оварда (9, 40/76, 199/396); ...ҳар як гавҳаре аз садафи шаҳриёрӣ буданд ихтиёр карда **яке аз онҳоро** ба издивоҷи худ сарфарозии каромат карда ва дигареро ба ақди Алиқулиҳон - бародарзодаи худ ишорат фармуд (9,37/69); ...**аксари онҳоро** мутобиқи насақҳои собиқ ба яроқу садоқи мувофиқ муайяну мумтоз гардонид (9, 180/358, 214/425/425);

...муस्ताъидонро мақхур сохта, **як каси онҳоро** даст баста ба даргоҳи ҷаҳонпаноҳ оварданд (9, 205/407); ...**тамоми онҳоро** хушдило масрур ба ҷониби автонашон рухсати инсироф дод (9, 269/536); Баъд аз оромиши аҳволи асоқир шаҳнаи қахру сиёсати ҷамоаи Ёбу фармон дода **зиёда аз сад каси эшонро** дар пояи байрақи нусратиктибос ба теғҳои алмос гардан заданд (9, 135/267).

Ҳангоми муқоиса бо нусхаи дигари асари таҳқиқ ҳодисаи ба ҷои «**онҳоро**» корбаст шудани **эшонро** дучор гаштем ва барои тасбитии ин гуфтаҳо мисолҳои зайлро меорем: ...бисёреро алафи теғи аҷал карданд ва молу ҷиҳоти **онҳоро** аз қалил то касир ва аз нақир (**нақир** – пули нақдина ба андозаи хеле кӯчак, шашяки фулус – Б.А.) то қитмир (**қитмир** – воҳиди пули хеле хурд, ки баробари шашяки нақир аст – Б.А.) ба ғорату тороҷ бурданд (9, 119), ...бисёреро алафи теғи аҷал карданд ва молу ҷиҳоти **эшонро** аз қалил то касир ва аз нақир то қитмир ба ғорату тороҷ бурданд [8, 111а].

Ҷонишини шахсии шумораи ҷамъи **онон** дар «Тӯҳфат-ул-хонӣ» танҳо як маротиба бе иштироки дигар унсурҳои грамматикӣ истифода шудааст: амирулумарои воломақом савби инъиқод набанданд ва иртиботи муқаддимаи ҳодисаи рӯдода хабари тааққуди **онон**, бал нусрати эълони он баргузидаи ҳосу ом(м) ҷеҳра кушояд (9, 29/54).

Гуфтан бамаврид аст, ки дар инкишофу татаввури ҳазорсолаи забони тоҷикӣ дар истеъмоли ҷонишини **эшон** ва шаклҳои сохтаи он **онҳо**, **онон**, **вайҳо** ва **инҳо** мисли ҷамъбандии исмҳо бо суффиксҳои **-он** ва **-ҳо** сурат мегирад. Б.Сиёев дар ин ҷода чунин меғӯяд: «*Эшон, ки дар ибтидо барои ифодаи шахси сеюми ҷамъ воҳиди ягонаи универсал буд, тадриҷан ҷои худро бо шаклҳои онҳо, онон, инҳо, инон, вайҳо иваз кард*» [13, с.57]. Дар забони «Тӯҳфат-ул-хонӣ» ҷонишини шахсии **эшон** яке аз ҷонишинҳои ғайбӣ маҳсуб мешавад.

Улям Ҷонс дар ҳошияи китоби хеш (*A Grammar of Persian*) оид ба ҷонишини шахсии шахси сеюми шумораи ҷамъ **эшон** ақидаи хешро чунин иброз менамояд. **Ушон**, ки барои шахси ғайб истифода мешавад ва **эшон** шояд мураккаботи ҷонишини ишоратии **ин+шон** буда, **ушон** аз **ӯ** ва **шон** мебошад» [1, с.35].

Бояд зикр намуд, ки ҷонишини **эшон** дар «Тӯҳфат-ул-хонӣ» фақат барои ифодаи исмҳои ҷондор корбаст гардидааст: ...дар фанои боргоҳи кайвониртифӯ мутамаккинанд ба **эшон** хон гардонед ба автонашон рухсати инсироф медеҳед (9, 255/508); бо пасванди **-ро** : дили **эшонро** қавӣ гардонид ва он тирарӯзонро аз вусули **ӯ** ҳаёти тоза ва зиндагии беандоза ҳосил омад (9,23/41).

Ҷамъулҷамъ шудани ҷонишинҳои шахсии шумораи ҷамъи **мо**, **шумо** ва **эшон** ба тавассути пасвандҳои **-он** ва **-ҳо** дар забони адабӣ аз асрҳои XI – XII тазоҳур мешаванд. Муҳаққиқи «Таърихи Байҳақӣ» (асри XI) - О. Сулаймонов чунин қайд мекунад: «*Ҳодисаи пасванди ҷамъбандиро қабул намудани ҷонишин дар «Таърихи Байҳақӣ» низ ба ҷашм расид, лек ин ҳодиса танҳо дар ҷонишини шахси дуҷуми ҷамъ шумо ба назар мерасад, ки тавассути алломорфи **-ён** сурат гирифтааст: Абдус даррасид ва ҷанг биншонд ва маломат кард лашкарро, ки шумоёнро фармон набуд ҷанг кардан, ҷанг ҷаро кардед? (371-15)*» [14, с.97]. Дар рафти қавишҳо ва ҷамъоварии мисолҳо аз «Тӯҳфат-ул-хонӣ» оид ба мавзӯи дубора қабул намудани пасванди **-он** (**-ён**) дар ҷонишинҳои шахсии шумораи ҷамъи «**мо**» ва «**эшон**» танҳо як маротиба ба ҷашм расиданд. Гузашта аз ин, дар асар ягон мисоле дида нашуд, ки ҷонишинҳои **мо** ва **эшон** пасванди ҷамъбандии **-ҳо**-ро ба худ қабул намуда бошанд: аз Муҳаммадаминбий дар ин диёр кулфати бисёр аз ҳар ваҷҳ **ба моён** расида аз **ӯ** истишору интибоҳи бешумор дорем (9, 241/479); Чун қалбаи мазкур дар мобайни қилои аҳли низоъ буд, роҳи омадшудӣ мадад ва тартиби асбоби қуввату убаҳхати **эшонон** масдуд омада (9, 117/232).

Тибқи тадқиқоти Б.Сиёев қорбасти воҳидҳои зикршуда аз асри XVI дар забони адабии муносири тоҷикӣ тадричан афзун мегардад. Агар танҳо дар саҳифаи 72-и «Самаки айёр» (асри XII) шакли *шумоён* вохӯрад, «Баҳористон»-и Ҷомӣ (асри XV) тамоман берун аз ин услуби нахвӣ мебошад. Дар забони асарҳои «Мачмӯъ-ут-таворих» [6] ва «Бадоеъ-ул-вақоъ» (асри XVI) [15] шакли *шумоён* 9 маротиба ва *моён* 7 маротиба вохӯрад, ки дар қиёс бо забони осори пештара гувоҳ аз таъсири шикасти анъана, пурзӯршавии он медиҳад. Дар «Таърихи салотини манғития»-и Сомӣ ва «Таърихи Бадахшон» (асри XIX) низ ин унсурҳои нахвӣ афзун гардидааст [13, с. 53].

Забоншинос Б.Ҷумъаева шаклгирӣ ва қорбурди шаклҳои *моён* ва *шумоён*-ро ба се марҳала ҷудо намудааст:

1) Асрҳои XI-XVI- даври шаклгирӣ ва аҳён-аҳён дучор гардидани онҳо дар манбаъҳои хаттӣ.

2) Асрҳои XVI-XIX- давраи қорбурди васеи ин шаклҳо.

3) Асри XIX-XX чун меъёри забони адабӣ устувор гардидани онҳо [11, 247].

Дар забони «Тӯҳфат-ул-хонӣ» ба вазифаи ҷонишинҳои шахси якҷанд калима-ҷонишинҳо истифода гардидаанд. Онҳо бо маънии хоксорӣ, фӯрӯтанӣ ба ҷои «ман» ва «онҳо» қорбасти гардида, аз рӯи иштироқашон серистеъмолий ва ё камистеъмолии онҳо муайян карда мешаванд.

Д.С. Пилот ба ҳайси ҷонишини шахсии шахсҳои якуму сеюми танҳо як қатор калима-ҷонишинҳоро аз қабилӣ: «*банда, banda (the slave); мухлис mukhlis (the (your) devoted); ихлоқеиш, ikhlas-kish (the (your) most devoted); камтарин, kamtarin (the least); камина, kamina; каниз kaniz (the (your) handmaid or female slave); ҳақир haqir; ишорат ба шох Фидавӣ, Ҷоннисор, Хоназод, Хоксор, Ҳазрат, Қиблаи олам, Ҷаноби Олӣ-ро*» [5,60] баррасӣ намудааст. Аз байни мисолҳои фавуқзикр калима-ҷонишинҳои *банда, ҳақир* - бо гунаи *муҳаққар, камина, ҳазрат ва Қиблаи олам* дар маводи таҳқиқи мо истифода шудаанд. Истифодаи калима-ҷонишинҳои асар назар ба осори пешина, ба монанди «Таърихи Байҳақӣ» (асри XI) [14], «Самаки айёр» (асри XII) [13], «Баҳористон»-и Ҷомӣ (асри XV) [13], «Мачмӯъ-ут-таворих» [7], «Бадоеъ-ул-вақоъ» (асри XVI) [15], «Таърихи салотини манғития»-и Сомӣ ва «Таърихи Бадахшон» (асри XIX) [13] маҳдудтар мебошад.

а) Калима-ҷонишини *банда* дар асар ҳамагӣ як маротиба ба вазифаи ҷонишини шахси якуми *ман* истифода гардидааст: Ба остонбӯсии даргоҳи салтанатпаноҳ кас фиристод, ки аз ин *банда* ҷарима филҳол содир нагашта (9, 218/434).

б) Калима-ҷонишини *муҳаққар* ба вазифаи ҷонишини шахсии *ман* истеъмом гардидааст. Воҳиди мазкур дар дигар осори таҳқиқшуда ба назар нарасид. Он аз *ҳақир* бо қолаби арабии *муфъал* сохта шуда ба маънои (*ночиз, хурд, ҳақир ва банда – Б.А.*) омадааст: Ин *муҳаққар* дар ҷавоби ӯ ба ду ангушт имо намуд, ки агар ду дил ба якҷо ҷамъ шаванд, ҳамин маънӣ ба ҳусул меанҷомад (9,57/109, 152/302).

Калима-ҷонишини мавриди таҳқиқ бо пасоянди-ро ҳамагӣ як маротиба ҳамроҳ омадааст: ...мултамас аз хоҳири ашрафи азизони нуктасанҷ он, ки ин *муҳаққарро* ба дуо ёдоварӣ намоянд (9,277а).

Гуфтан бамаврид аст, ки дар «Тӯҳфат-ул-хонӣ» воҳиди мавриди таҳқиқ дар таркиби «ин зарраи» ва калимаи мураккаби «муҳаққаргимсол» омада, вазифаи ҷонишини шахсии *ман*-ро ба ӯҳда дорад: ...дуогӯй ёфт ва сояи шохболи ҳумоюнуро роҳатбахши саранҷоми ин зарраи *муҳаққаргимсол* (*сурати ҳақир, яъне хоксорию муаллиф- Б.А.*) намуда, ишорат ба талиаи ихтитоми ӯ фармуд (9); ...инони тавсани

рухсат ба дасти ин зарраи **муҳаққартимсол** афтад, рахши азимат ба водии истиқболи ӯ ронда ... (9, 30/56).

Муҳаққар бо баробари ба ҳайси ҷонишини шахсӣ дучор шудан, боз дар асар ба вазифаи дигар ҳиссаҳои номи нутқ исм ва сифат меояд: ..фавҷе аз умарои мунтахабу мухтасар ва гурӯҳе аз хадамаи бас **муҳаққар** аз дарёи пурушӯби Омӯя ба чандин суръат ва тавачҷӯҳ гузаштанд (9,75/147); ... дар ҳамлаи аввал ва зарбати нахуст девори ҳисори қалъаи Бухоро, ки зиёда афсурда ва басе **муҳаққар** аст, поймоли сутурон ва мавошӣ хоҳем намуд (9,103/204).

в) Калима-ҷонишинҳои **камина** ва **камтарин** ба вазифаи ҷонишини шахсии **ман** корбаст гардидаанд: ...кулфату кудурот (*душманӣ, тирагӣ – Б.А.*) дар қалби маҷоиру масокин марҳами илтиём пазируфт, **камина** хост ба атвору афъол ва мақомоти ӯро бино бар ибқои осори чамил дар васиқаи айём ба сунъи ихтисор сабт намояд (9,4); Бар мафориқи абнои Одам ва оламиён тобад ва андозад, нахуст **яке аз камтарин** бандағони... худро ораста ва музайян гардонад (9,6/9).

Калима-ҷонишинҳои камистеъмол ба намуди сифат ва сифати феълӣ ҷой дошта **баргузида**, **баргузидагон** ва **бахтбаргашта**, **бахтбаргаштагон** ва **тирамағок** асосан ишорат ба ҷонишини шахси сеюми танҳо мекунад: хилъати макорими ахлоқ бар қомати қобилияти **ин баргузидаи** ҳазрати муҳайминхилоқ пӯшонид ва ҳазоини маҳоссинишфок бар тораки сарфарозии ӯ нисор намуда (9,30/55, **31/57**, 187/372, 213/423, 231/459); Мироти замири комронӣ, ки чоми ҷаҳоннамоӣ хуршедназир аст, аз лавомеи он ҳизокати рой ва қиллати тадбири **он бахтбаргаштаро** мулоҳаза фармуда, ҳашми ҷаҳонсӯзро чунин машғалаафрӯз гардонид (9,184/366, 186/370); Ба ҳеч вачҳ рӯ нагардонанд ва димор аз рӯзгори **он бахтбаргаштагон** набароранд (9,216/430); каманди уфул ва заволи ӯро дар қафаси хок гирифтори доми **ин тирамағок** накард (9,40/76).

Дар заминаи маводи ҷамъовардаи мо ва усули эҳсоӣ метавон ба чунин хулоса ҳам омад:

Ҷонишини шахсии **ман** 1 маротиба, **ту** 3 маротиба, **вай** 4 маротиба, **онон** 1 маротиба дар «Тӯҳфат-ул-хонӣ» бе иштироки дигар калимаҳо истифода шудаанд.

Ҷонишини шахси якуми ҷамъи **мо** дар «Тӯҳфат-ул-хонӣ» 35 маротиба истифода шудааст, аз ин:

Моро – 4 маротиба.

Ҷонишини шахси сеюми танҳои **ӯ** дар «Тӯҳфат-ул-хонӣ» 901 маротиба истифода шудааст, аз ин:

Ӯ – 774 маротиба,

Ӯро – 87 маротиба,

Ӯст – 6 маротиба.

Ҷонишини шахси сеюми ҷамъи **онҳо** дар «Тӯҳфат-ул-хонӣ» 33 маротиба истифода шудааст, аз ин:

Онҳоро – 9 маротиба.

Ҷонишини шахси сеюми ҷамъ - **эшон** дар «Тӯҳфат-ул-хонӣ» 327 маротиба истифода шудааст, аз ин:

Эшонро – 63 маротиба.

Аз омӯзиши ҷонишинҳои шахсии «Тӯҳфат-ул-хонӣ» ҳамчунин метавон хулосабарорӣ кард, ки низоми ҷонишинҳои маводи таҳқиқ аз низоми ҷонишинҳои забони адабии имрӯза бо баъзе хусусиятҳои ҷузъии худ фарқ мекунанд, ки дар боло оид ба ин хусусиятҳои онҳо ишора шуд. Ҳисоботи омории мо нишон медиҳад, ки бархе аз ҷонишинҳо сермаҳсуланд ва бархеашон каммаҳсул. Муаллифи асари «Тӯҳфат-ул-

хонӣ» барои ифодаи шахси якум дар аксар маврид калима-ҷонишинҳои **камина**, **муҳаққар**, **банда**-ро мавриди истифода қарор додааст. Гузашта аз ин, омӯзиши хусусиятҳои морфологии ҷонишинҳои шахсӣ дар асари мавриди тадқиқ ба мо аз сар гузаронидани давраҳои гуногуни таърихӣ ин ҳиссаи нутқи забони адабиёро муайян мекунад. Ба ҳамин васила, аз ин таҳқиқот таҳаввули маъно, вазифа, хусусият ва мавқеи онҳо дар асрҳои XVII-XVIII муайян намудан мумкин аст.

Пайнавишт:

1. Jones, William. *A grammar of the Persian language* / William Jones. The ninth edition. – London, 1828. -283p.
2. Ibraheem, Meerza Mohammad. *A grammar of the Persian language* / Meerza Mohammad Ibraheem. – London, 1841. –p.119-128.
3. John R. Perry. *A Tajik Persian Reference Grammar* / Perry J.R. Brill Leiden, - Boston, 2005. -528 pp.
4. Mace, John. *Persian grammar* / John Mace – London New York 2003. –223p.
5. Phillott D.C. *Higher Persian Grammar for the Use of the Calcutta University* / D.C. Phillott. – Calcutta: printed at the Baptist Mission Press, Calcutta, and Published by the University, 1919. – 975 pp.
6. Камолова, Г. Хусусиятҳои морфологии забони «Маҷмӯъ-ут-таворих» / Г. Камолова. - Душанбе: Дониш, 1984.-С.67.
7. Каримов, Ҳ., Маниёзов, А., Мирзоев, А., Рустамов, Ш., Тоҷиев, Д., Фаффоров, Р. Граматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / Ҳ.Каримов, А. Маниёзов, А. Мирзоев, Ш. Рустамов, Д. Тоҷиев, Р.Фаффоров. - Душанбе: Дониш, 1985, -356с.
8. Карминағӣ, М. Тӯҳфаи хонӣ. / М. Карминағӣ. Нусхаи маркази фарҳангии ба номи Шарифҷон Ҳусейнзода.
9. Карминағӣ, М. Тӯҳфаи хонӣ. Дастнависи №1426 Институди забон ва адабиёт, шарҳиномӣ ва мероси хаттии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон / Карминағӣ, М.
10. Қосимова М. Очеркҳо оид ба синтаксиси ҷумлаҳои соддаи насри асри 11 / М. Қосимова. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 215 с.
11. Ҷумъава Б. Баъзе хусусиятҳои категорияи ҷамъбандии ҷонишинҳои дар романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улугзода / Баҳор Ҷ. // Паёми ДМТ, – Душанбе: Сино, №1 (65). 2011. – 356с.
12. Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка. – М.: Изд-во «Восточная литература», 2001. – 600 с.
13. Сиёев Б. Таърихи ҷонишинҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе:Дониш, 1972. – 235с
14. Сулаймонов, О. Хусусиятҳои морфологии «Таърихи Байҳақӣ»: рисолаи номзадӣ барои дарёфти дараҷаи н. и. филологӣ:10.02.22. / Сулаймонов Оқилхӯча Шарифҷонович. - Хуҷанд, 2008.
15. Шарифов, Б. Хусусиятҳои морфологии «Бадоеъ-ул-вақоъ»-и Восифӣ / Б. Шарифов. – Душанбе: Дониш, 1985. – 232 с.

Reference Literature:

1. Jones, William. *A Grammar of the Persian Language* / William Jones. The ninth edition. – London, 1828. -283pp.
2. Ibraheem, Meerza Mohammad. *A Grammar of the Persian Language* / Meerza Mohammad Ibraheem. – London, 1841. –pp.119-128.

3. John R. Perry. *Tajik-Persian Reference Grammar* / Perry J.R. Brill Leiden, - Boston, 2005. -528 pp.
4. Mace, John. *Persian Grammar* / John Mace – London, - New-York 2003. –223pp.
5. Phillott D.C. *Higher Persian Grammar for the Use of the Calcutta University* / D.C. Phillott. – Calcutta: printed at the Baptist Mission Press, Calcutta, and Published by the University, 1919. – 975 pp.
6. Kamolova G. *Morphological Peculiarities of «Majmu`-ut-tavorikh»* / G. Kamolova / - Dushanbe: Knowledge, 1984. – pp. 67.
7. Karimov H., Maniyozov A., Mirzoyev A., Rustamov Sh., Tojiyev D., Gafforov R. *A Grammar of Modern Tajik Language. Part 1. Phonetics and Morphology.* / H. Karimov, A.Maniyozov , A. Mirzoyev, Sh. Rustamov, D.Tojiyev, R Gafforov. - Dushanbe: Knowledge, 1985, – 356 pp.
8. Karminagi, M. *Donation of Khoni.* / M. Karminagi. Copy of the Cultural Centre named after Sharifjon Huseynzoda.
9. Karminagi, M. *Donation of Khoni.* / M. Karminagi. Manuscript (№1426) of the Institute of language, literature, Oriental studies and written heritage under Tajikistan Republic Academy of Sciences
10. Qosimova M. *Essays in Reference to the Syntax of Simple Sentences of Prose of the XI-th Century* / M. Qosimova. - Dushanbe: Cognition, 1976. – 215 pp.
11. Juma`yeva B. *Some Peculiarities of Plural Pronouns in the novel“Firdawsi” by Sotim Ulug-zade* / Bahor J. // *Bulletin of TNU*, - Dushanbe: Sino, Issue №1 (65). 2011. –356 pp.
12. Rubinchik Yu.A. *Grammar of Modern Literary Persian Language.* / Yu.A. Rubinchik. – M.: Oriental Literature, 2001. – 600 pp.
13. Siyoyev B. *History of Tajik Language Pronouns* / B, Siyoyev. - Dushanbe: Knowledge, 1972. – 235 pp.
14. Sulaymonov, O. *Morphological Peculiarities of «Ta`rikhi Bayhaqi»:* Dissertation for Candidate's degree in philology: 10.02.22. / O. Sulaymonov. - Khujand, 2008. – 150 pp.
15. Sharifov, B. *Morphological Peculiarities in «Badoye`-ul-vaqoye`»* by Vosifi / B. Sharifov. - Dushanbe: Knowledge, 1985. – 232 pp.